

M.M.MUSTAFAYEVA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: mustafayeva1964@bk.ru

: <https://orcid.org/0009-0005-0982-8546>

Bakı Slavyan Universiteti
(Bakı şəh., S.Rüstəm küç., 33)

10.62021/0026-0028.2024.4.062

ŞİFAHİ TƏRCÜMƏDƏ NATİQİN FƏRDİ ÜSLUBUNUN QORUNMASI

Xülasə. Natiq nitqinin tərcümə xüsusiyyətləri son onilliklər ərzində tədqiqatçıların diqqət mərkəzində durur. Problemə maraq azalmır, əksinə daha çox aktuallaşır. Şifahi tərcümə prosesində natiqin fərdi üslubunun qorunması mövzusu dilçilərin araşdırdığı çoxsaylı tərcümə problemlərindən biridir. Məqalədə natiq nitqinin tərcüməsinə birbaşa təsir edən bəzi aspektlərin işıqlandırılmasına cəhd edilmişdir. Burada şifahi janrın ən geniş yayılmış növü olan natiq nitqinin tərcümə prinsipləri, nitqin dil xüsusiyyətlərinin – leksik, qrammatik və üslubi cəhətdən tərcümə dilində uyğunluğun əldə olunması qanunauyğunluqları kimi məsələlərə toxunulmuşdur. Natiqin fərdi üslubunun şifahi tərcümədə qorunub saxlanılması, məxəz və hədəf dillərdə semantik ekvivalentliyə nail olmaq tərcüməçinin ən başlıca vəzifəsidir.

Açar sözlər: şifahi tərcümə, natiq, fərdi üslub, ekvivalentlik normaları, lokutiv akt

Natiqlik sənəti bir şifahi söz sənəti kimi bütün dövrlərdə insanlar tərəfindən qiymətləndirilib və eyni zamanda, fəlsəfi estetik biliklərin, siyasi ideyaların yayılmasında təlim və tərbiyə vasitəsi olmuşdur. Bu gün natiqlik sənəti həmişə olduğundan daha aktualdır. Dünyanın siyasi mənzərəsi yeni siyasi baxışlar formalaşdırır. Dövlətlər arasında diplomatik münasibətlərin qurulması, genişlənməsi yeni reallıqlar doğurur. Bu isə, öz növbəsində, siyasi natiqlik istiqamətinin, onun nümayəndələrinin yetişməsinə təkan verir. Müxtəlif görüşlərin, sammitlərin, konfransların keçirilməsi digər tərəfdən tərcüməçilik fəaliyyətinin genişləndirilməsinə olan zərurəti artırır.

Natiq nitqinin tərcümə xüsusiyyətləri son onilliklər ərzində tədqiqatçıların diqqət mərkəzində durur. Problemə maraq azalmır, əksinə daha çox aktuallaşır.

Şifahi tərcümə prosesində natiqin fərdi üslubunun qorunması mövzusu dilçilərin araşdırdığı çoxsaylı tərcümə problemlərindən biridir.

İstər yazılı, istərsə də şifahi çıxışlar zamanı natiqin fərdi üslubu bu çıxışların əsasını təşkil edir.

Məsələ burasındadır ki, son vaxtlara kimi hər hansı çıxışlar zamanı natiqin fərdi üslubuna tərcümədə bir o qədər də ciddi əhəmiyyət verilmirdi. Lakin müasir qloballaşma şəraitində dünyanın ictimai-siyasi mənzərəsinin dəyişməsi və siyasi-diplomatik həyatın fəallaşması tərcüməçilik peşəsinə olan zəruriyyəti və, müvafiq olaraq, tərcüməçi işini yüksək səviyyədə təşkil etmək tələbatını məqsəd olaraq qarşıya qoyur.

Əgər natiq geniş kütləyə tanış olan məşhur bir personajdırsa, əlbəttə, məsələnin həlli daha asandır, əgər natiq cəmiyyətdə yeni, az tanınmış bir şəxsdirsə, vəziyyət daha mürəkkəbdir. Şifahi tərcümə prosesində düzgün və adekvat tərcüməyə nail olmaq üçün bu və ya digər natiqin nitqinə xas olan leksikanı, qəlib sözləri, ifadə vasitələrini, emosional çaları və s. bir-birindən fərqləndirmək, fərdi xüsusiyyətləri dəqiqləşdirmək və hədəf dildə lazımi ekvivalentləri düzgün seçmək lazım gəlir.

Məlumdur ki, natiqlik sənətinin bünövrəsi antik dövrlə sıx bağlıdır. Hələ o dövrdə ritoriklərin fərdi üslubu məsələsi natiqlik sənətinin nəzəriyyəçilərinin diqqət mərkəzində idi.

Dionisiy fərdi üslubu rəssamlıqla müqayisə edərək deyirdi ki, bütün rəssamlar eyni rənglərdən istifadə edirlər, lakin onların hər biri rəngləri özünəməxsus şəkildə qarışdırırlar. Sözlər də belədir, hamı eyni sözlərdən istifadə edir, lakin müxtəlif birləşmələr şəklində. Yəni onların dilin ifadə və təsvir vasitələrindən istifadə manerası onların fərdi üslubunu xarakterizə edirdi.

Azərbaycan ədəbiyyatının şahı Nizami Gəncəvi öz ideyaları ilə, söz sənəti ilə dövrünün natiqlik sənətinin zirvəsində durur. Şairin sözün sirli qüdrətinə verdiyi qiymət onun öz misralarında gözəl səslənir: “elə natiqlər ki, dilləri atəş, heyrandı onlara səmada günəş” [9, s. 3].

Müasir ritorika sənətində natiqin fərdi üslubu onun şəxsiyyətini, təfəkkürünü, dil bacarıqlarını və natiqlik biliklərini səciyyələndirir. Mütəxəssislər bu məsələyə xüsusi diqqət yetirirlər. “Siz sadəcə nitq söyləmirsiniz. Bu məhz sizin nitqiniz olmalıdır. Bütün qaydalara əməl etsəniz belə, texnologiyalara yiyələnsəniz belə vacib olan nəşə çatmayacaq. O çatmayan isə sizin özünüzsünüz ” [6, s. 139]. Natiqin fərdi üslubu onun fərdi manerası, nitqin qurulması, təsiretmə üsulları, dilin ifadə vasitələri, intonasiya, jestlər və s. ilə müəyyən olunur. D.Karneqi özünün “Dostları necə qazanmalı və insanlara necə təsir etməli?” kitabında yazır: “Natiq üçün ən qiymətli olan onun fərdiliyidir, onu əzizləyin və qoruyun” [2, s. 120].

Məlumdur ki, natiq nitqi publisistik üslubun şifahi altüslubudur. Başqa sözlə, burada nitq aktı baş verir, müvafiq olaraq şifahi nitqin və şifahi tərcümənin nəzəri prinsipləri əlaqəli şəkildə öyrənilir.

Natiq öz çıxışını hazırlayarkən onun qarşısında üç sual durur: nə deməli, harada deməli və necə deməli. Aydınır ki, bu üç sualdan tərcüməçini narahat edən, onu məsuliyyətə sövq edən üçüncü sualdır. Natiqin deməli olduğu dil materialını necə tərcümə etməli.

Natiq nitqi öz özlüyündə kifayət qədər mürəkkəb hadisədir. Nəzəri cəhətdən natiq nitqi lokutiv aktdır, yəni danışq aktdır. Bu akt özündə səslərin tələffüzünü (fonasiya aktı), sözlərin istifadəsini və onların qrammatik qaydalara uyğun əlaqələndirilməsini, onların köməyi ilə bu və ya digər obyektlərin ifadə olunmasını, adlanmasını (referensiya aktı) və s. birləşdirir. Uzun illər ərzində dilçilik məhz lokutiv aspektin öyrənilməsinə yönəldilmişdir. Burada danışığın fonetik tərəfi onun səslənmə cəhətlərini, leksikologiya – söz tərkibini, sintaksis – sözlərin cümlədə birləşmə qaydalarını, sosiologiya isə cümlələrin interpretasiyasını və mənasını müəyyən edərək propozision məzmun kəsb edir [5, s. 97-103].

Digər tərəfdən, natiq nitq söyləyərkən təkcə dillə əlaqəli tərəfləri deyil, həm də dildən kənar məsələləri düşünür, mövzu seçimi, çıxışın janrı, auditoriyanın, kütləvi dinləyicilərin düşüncəsinə nitqin təsiri, fərdi üslub və digər amillər gözədən keçirilir.

Fəaliyyəti dövründə yüzlərlə natiqlərlə iş birliyi quran tərcüməçilər yüksək nəticələrə nail olmaq üçün hər bir natiqin nitqini kompleks şəkildə təhlil etməyi bacarmalıdılar. Bu məqsədlə çıxışların audio və ya video yazıları hərtərəfli baxılmalı, dinlənilməli, bu və ya digər şəxsiyyətin nitqinin xarakterik xüsusiyyətləri təhlil olunmalıdır. Çıxışları təhlil edərkən natiqlərin fərdi üslubunu səciyyələndirən bir çox cəhətlər müəyyən edilir: siyasi klişələrin istifadəsi; emosional çalarlı siyasi terminlərin işlənməsi; diplomatik modallığın işlənməsi; xüsusi söz və söz tərkibinin olması.

Natiq nitqinin gözlənilməz tərəfləri də az deyil. Göstərdiyimiz səciyyəvi xüsusiyyətlərlə yanaşı, natiqin çıxışlarında ədəbi dil normalarından kənara çıxma halları da müşahidə olunur (məsələn, SSRİ-nin keçmiş dövlət başçısı M.S. Qorbaçovun nitqində sadə xalq dilində söz və ifadələr, təhrif olunmuş frazeoloji birləşmələr (okkazionalizmlər) və s.). Bu halda tərcüməçi natiqin nitqindəki qüsurları nəzərə alaraq nitqin auditoriyaya çatdırılmasında süzgəc rolunu oynamalıdır. Əlbəttə, natiqin danışq manerası, işlətdiyi loru sözlər dinləyicilərə müəyyən qədər maraqlı görünə bilər. Lakin bəzi hallarda natiqin nitqinə xas olan qüsurların və xüsusi detalların dəqiqliyi ilə tərcümədə verilməsi bir qədər artıq və yersiz görünə bilər. İnformasiyanın hərfi tərcüməsi natiqə qarşı hətta təxribat mesajı verə bilər. Burada vacib olan ekvivalent

ifadələrin düzgün seçilməsi, sintaktik qaydalara əməl olunmasıdır. Əks halda, səhv tərcümə diplomatik modallığın pozulması ilə nəticələnə bilər. Bu isə yolverilməz haldır.

Natiq nitqinin fərdi xüsusiyyətlərinə toxunarkən səsləndirilən mətnin təkcə dil tərkibi-fonetik, leksik, qrammatik, sintaktik, o cümlədən, idiomatik qatlarının tərcümədə verilməsi problemləri təhlil olunmur. Bu xüsusiyyətlərlə yanaşı, auditoriyanın informasiyanı qəbul etməsinə təsir edə biləcək bir sıra xüsusiyyətlər ola bilər:

- Nitqin surəti
- Jestikulyasiya
- Natiqin intonasiyası

Nitq aktının dil struktur cəhətləri, fonetik səviyyəsi, lokativ funksiyası və digər nəzəri istiqamətlərin nəzərdən keçirilməsi, öyrənilməsi qarşıya qoyulan məqsədin bir hissəsidir. Ümumi tərcümə nəzəriyyəsində tərcümə norması anlayışı vardır ki, buna əsasən də tərcümənin keyfiyyət meyarı ölçülür. Tərcümənin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi onun müəyyən edilmiş tələblərə cavab verməsi ilə müəyyən olunur. Tərcümənin keyfiyyət meyarına qoyulan tələblərin cəmi tərcümə norması adlanır. Tərcümənin keyfiyyəti onun tərcümə normalarına uyğunluq dərəcəsi ilə ölçülür. Normativ tələblər tərcümə qaydaları və prinsipləri şəklində formalaşdırılmışdır. Tərcümə normativləri əsasən aşağıdakı qaydada müəyyən olunmuşdur:

1. Tərcümənin ekvivalentlik normaları;
2. Tərcümənin janr-üslubi normaları;
3. Tərcümənin nitq normaları;
4. Tərcümənin pragmatik normaları;
5. Tərcümənin konvensial normaları [3, s. 279-281].

Tərcümənin ekvivalentlik normalarının ölçüləri dəyişməz olaraq qalır. Hər bir konkret hal üçün ekvivalentlik hədəf və məxəz dillərin leksik vahidləri arasında uyğunluq nisbəti ilə müəyyən olunur. Bu zaman tərcümə prosesinə birbaşa təsir edən pragmatik amillər nəzərə alınmalıdır. Əgər tərcümə qeyri-ekvivalent hesab olunarsa, yəni tərcümə orijinalın məzmununu heç olmasa ən aşağı səviyyədə belə əks etdirmirsə, bu hal tərcümədə ekvivalent normalarının pozulması kimi qiymətləndirilir. Bəzi vaxtlarda nisbətən aşağı səviyyədə yerinə yetirilmiş tərcümə məqbul sayıla bilər, bu o halda olur ki, dillərarası kommunikasiya üçün orijinalın məzmununun, maksimal məna uyğunluğu və ya yaxınlığının tərcümədə verilməsi çox da tələb olunmur. Tərcümənin janr – üslubi tələblərə cavab verməsi, həmçinin normativ qaydalardan biridir. M.Y.Bloxun tərifinə görə, “üslub mətnin ifadə tərzini xarakterizə edir, janr isə mətnin məqsədini xarakterizə edir” [1, s. 6].

Ayındır ki, obrazlı ifadələr tərcüməçinin işini çətinləşdirən məqamlardandır, çünki məlum məsələdir ki, xarici dildə mövcud olan, yad düşüncənin məhsulu olan komik, kinayəli zarafatların, ifadələrin asanlıqla tərcümə dilində verilməsi mümkün deyil, belə ki, onların bəzilərinin, ümumiyyətlə, ekvivalenti olmaya bilər. Buna səbəb müxtəlif mədəniyyətlər, müxtəlif mental dəyərlər, dünyanın sadə mənzərəsi və dünyanın dil mənzərəsi kimi linqvistik amillərin tərcümə prosesinə təsir etməsidir. Bu kimi hallarda sözün təkcə leksik mənasını bilmək kifayət etmir, sözün mədəni situasiya ilə əlaqəsini bilmək vacibdir. Dilçi E.A.Naydanın dediyi kimi, “əgər biz sağ ol” sözünün hansı şəraitdə, günün hansı vaxtında, hansı müddətə, hansı insanlarla, hansı kontekstdə, hansı jestlər, intonasiya və səs ahəngi ilə deyildiyini bilmiriksə, onun leksik mənasını söyləmək faydasızdır” [4, s. 47].

Şifahi tərcümədə natiqin fərdi üslubunun qorunması natiqin öz nitqi ilə xalqı maarifləndirmək, öz ritorikasına auditoriyanı inandırmaq şüurlara təsir etmək məqsədini gerçəkləşdirir.

İşin elmi yeniliyi: Natiqin fərdi üslubunun tərcümədə verilməsi tərcüməşünaslıqda nisbətən yeni konsepsiyadır. Bu sahədə aparılan araşdırmalar barmaqla sayılacaq qədərdir. Natiqin fərdi üslubunun şifahi tərcümədə qorunması aspektindən mövzu demək olar ki, araşdırılmamışdır və elmi cəhətdən yenidir.

İşin tətbiqi əhəmiyyəti: Bu mövzuda aparılan tədqiqat işi, ilk növbədə, tərcüməçilər və tərcümə ilə maraqlanan digər mütəxəssislər üçün faydalı ola bilər. Məqalə ali məktəblərdə tərcümə fənninin tədrisində əlavə ədəbiyyat kimi istifadə oluna bilər.

İşin elmi nəticəsi: Mövzunun araşdırılması göstərdi ki, müxtəlifdilli auditoriyada nətiq nitqinin tərcüməsi və onun fərdi üslubunun tərcümədə qorunması tərcüməçinin bir tərəfdən, nətiqin fonetik-prosodik cəhətlərinə, özünəməxsus dili və manerasına bələd olmasını şərtləndirir, digər tərəfdən, tərcümənin ekvivalentlik, janr-üslubi, nitq, pragmatik və konvensial normalarını özündə birləşdirən tərcümə qanunlarına tabe olmağı vacib edir.

Ədəbiyyat

1. Блох, М.Я. Просодия в стилизации текста [Текст] /М.Я. Блох, Е.В.Великая. – М.: Прометей, – 2012. – 148 с.
2. Карнеги, Д. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей: Прогресс / Д.Карнеги, – Москва, – 1989.
3. Комиссаров, В.Н. Теория перевода лингвистические аспекты: учеб. для ин-тов и фак. Иностр. Яз. – М.: Высшая школа, – 1990. – 253 с.
4. Найда, Е.А. Анализ значения и составления словарей // Новое в лингвистике No2. М., – 1962. – с. 45-71.
5. Остин, Дж. Классификация речевых актов / Под. ред. Дж. Остин. – Москва, – 1999, – 312 с.
6. Collins, ph. The Art of Speeches abd Presentations [Text] / ph. Collins. – Wiley, – 2012. – 211 p.
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/individualnyy-stil-oratora-i-ego-prosodicheskie-markery/viewer>
8. https://spravochnik.ru/yazyki_perevody/individualnyy_stil_oratora_v_perevode/
9. UNEC <http://unec.edu.az/application/uploads/2015/02/M-VZU->

M.M.Mustafayeva

The Preservation of the Speaker's Individual Style in Oral Interpretation

Summary

In recent decades, the translation of public speaking has become a focal point for researchers. The issue of preserving the individual style of the speaker during oral translation is one of the topics studied in modern translation studies. This article examines the principles of translating public speaking, addressing the issues of translation equivalence from the perspective of lexical, grammatical, and stylistic features. It analyzes the phonetic structure, intonation of public speaking, and their impact on the translation process.

Key words: oral translation, individual style of the speaker, norms of equivalence, locutionary act

M.M.Мустафаева

Сохранение индивидуального стиля оратора при устном переводе

Резюме

В последние десятилетия вопросы перевода ораторской речи находятся в центре внимания исследователей. Проблема сохранения индивидуального стиля оратора при устном переводе – одна из исследуемых тем в современном переводоведении. В статье рассматриваются принципы перевода ораторской речи, затрагиваются вопросы переводческой эквивалентности с точки зрения лексико-грамматических и стилистических особенностей. Анализируется фонетический строй, интонация ораторской речи и воздействие их на переводческий процесс.

Ключевые слова: устный перевод, индивидуальный стиль оратора, нормы эквивалентности, локутивный акт

Rəyçi: f.e.n., dos. R.F.Əmrahova

Redaksiyaya daxil olub:15.11.2024